

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'nin Mikro-Sosyolojik İzleri

Archaeology of the Network Society: Micro-sociological Traces of Gabriel Tarde in Manuel Castells' Theory

Sabri Yılmaz¹

DOI: 10.59445/ijephss.1922577

Atıf / Cite: Yılmaz, S., (2026). Ağ toplumunun arkeolojisi: Manuel Castells'in teorisinde Gabriel Tarde'nin mikro-sosyolojik izleri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 9(4), 280-297, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1922577>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 03.04.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.07.2026

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışma, Manuel Castells'in ağ toplumu teorisini, son yıllarda yeniden keşfedilen düşünür Gabriel Tarde'nin mikro-sosyolojisi perspektifinden yeniden okumayı amaçlamaktadır. Çalışma, Castells'in enformasyonel gelişme tarzının (informationalism), akışlar uzamı (space of flows) kavramsallaştırmasının ve ağ mantığının; Tarde'nin taklit, karşıtlık ve icat yasalarıyla ontolojik bir süreklilik ve izomorfizm içinde olduğunu iddia etmektedir. Karşılaştırmalı teorik analiz yönteminin benimsendiği araştırmada, Castells'in Enformasyon Çağı üçlemesi ile Tarde'nin temel eserleri incelenmiştir. Durkheimci makro yapıların eridiği enformasyon çağında, Tarde'nin ilişkisel ve moleküler ontolojisi; Castells'in teknolojik altyapı analizlerinde maddi karşılığını bulmuştur. Kuramsal bir karşılaştırmanın ötesinde makale; Arap Baharı, kripto para piyasaları, sosyal medya linçleri ve algoritmik yönetim gibi güncel olguları Tardeci monadolojinin teknolojik tezahürleri olarak analiz etmektedir. Çalışmanın teorik çıkarımları, ağ toplumunda iktidarın salt fiziksel zor kullanımdan ziyade giderek artan bir oranda Tardeci telkin ve rızaya dayandığını, ekonomik değerin ise inanç ve arzu ekonomisine kaydığını temellendirmektedir. Ayrıca büyük veri ve algoritmaların, Tarde'nin hayal ettiği istatistiksel olmayan sosyometriyi operasyonel hale getirdiği tartışılmaktadır. Toplum kavramı, var olmanın bağlanmak olduğu ilişkisel bir ontolojiye dönüşürken; siyasetin, rasyonel kamusal alandan nöro-politik ve duygulanımsal bir zemine kaydığı ileri sürülmektedir. Nihayetinde bu çalışma, ağ toplumunu Durkheim'in mekanik düzeninin bir çözülüşü ve Tarde'nin moleküler kaosu bir eşiği olarak okumayı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gabriel Tarde, Manuel Castells, Ağ Toplumu, Mikro-Sosyoloji, Akışlar Uzamı.

Abstract

This study aims to re-examine Manuel Castells's network society theory from the perspective of the recently rediscovered thinker Gabriel Tarde's micro-sociology. It argues that Castells's informational mode of development (informationalism), space of flows (space of flows) and network logic share an ontological continuity and isomorphism with Tarde's laws of imitation, opposition and invention. Using comparative theoretical analysis, the research examines Castells's The Information Age trilogy alongside Tarde's core works. As Durkheimian macro-structures dissolve in the information age, Tarde's relational, molecular ontology finds material actualization in Castells's technological infrastructure analyses. Beyond theoretical juxtaposition, the article analyzes contemporary phenomena like the Arab Spring, cryptocurrency, social media lynchings and algorithmic governance as technological manifestations of Tardean monadology. The theoretical inferences of the study substantiate that network society power increasingly relies on Tardean suggestion and consent rather than mere physical coercion, while economic value has shifted toward an economy of belief and desire. Furthermore, big data and algorithms have

¹ Öğr. Gör. Dr. / *Lecturer, PhD.*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sivas - Türkiye / *Sivas Cumhuriyet University, Project Coordination Implementation and Research Center, Sivas – Türkiye*, sabriyilmaz@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7794-1202>.

Sabri Yılmaz

Vol: 9 Issue: 4

Summer 2026

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

operationalized Tarde's envisioned non-statistical sociometry. With society transforming into a relational ontology where existing means being connected, politics shifts from rational public-sphere debates toward a neuropolitical, affective terrain. Ultimately, this study proposes to read the network society as a dissolution of Durkheim's mechanical order and a threshold of Tarde's molecular chaos.

Keywords: Gabriel Tarde, Manuel Castells, Network Society, Micro-Sociology, Space of Flows.

1. Giriş

Modern sosyolojinin epistemolojik temellerinin, 19. yüzyılın sonunda Fransa'da gerçekleşen ve disiplinin kaderini belirleyen sessiz bir iç savaşa dayandığı söylenebilir. Bu savaşın bir cephesinde, toplumsal olguları şeyler olarak ele alan ve toplumu bireyden bağımsız, kendine özgü bir gerçeklik olarak kurgulayan Emile Durkheim yer alır. Diğer cephede ise College de France'da felsefe profesörlüğü yapan; önde gelen bir kriminolog, eserleri büyük takdir toplamış bir entelektüel ve uluslararası sosyoloji derneğinin ilk başkanlarından olan Gabriel Tarde durmaktadır (Balci, 2014: 249). Hukukçu kimliğinin getirdiği gözlem yeteneğiyle suçun ve kitlelerin psikolojisine odaklanan Tarde, sosyolojiyi makro yapılardan kurtarıp zihinler arası etkileşime yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çatışma, Durkheim'in katı metodolojisi ile Tarde'in her şeyin inanç ve arzu akışlarından ibaret olduğu, toplumsalın aslında bireyler arası sonsuz küçük etkileşimlerin birikimiyle oluştuğu tezi arasındaki derin ontolojik kavga olarak ifade edilebilir.

Kabaca 1890'lardan 1970'lere kadar uzanan süreçte, tarihsel materyalizmin ve endüstriyel kapitalizmin gelişim seyri, Durkheimci makro-yapısal yaklaşımın zaferini garantilemiştir. Zira endüstriyel kapitalizmin üretim tarzı olan Fordizm; fabrikalar, ulus-devletler, sendikalar ve kitle partileri gibi molar (büyük ölçekli ve katı) yapıları gerektiriyordu. Devletin nüfusu yönetebilmesi için istatistiğe, bireyleri kategorize etmeye ve ortalama insanı yaratmaya ihtiyacı vardı. Bu konjonktürde Tarde'in akışkan, belirsiz ve sürekli değişen mikro-dünyası, yönetilemez bir kaos olarak görülmüş ve sosyoloji kanosunun dışına itilmiştir. Molar yapılar, bireyi ve mikro etkileşimleri belirleyen, onları kuşatan ve sınırlayan asli unsurlar olarak kabul edilmiştir. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde (özellikle 1990'lar ve sonrası) yaşanan enformasyon teknolojisi devrimi, bu katı yapıların çözülmesine ve toplumsal morfolojinin kökten değişmesine yol açmıştır. Sanayi toplumunun dikey hiyerarşileri, yerini yatay ağlara; bürokratik emir-komuta zincirleri yerini esnek proje gruplarına bırakmıştır. Bu yeni paradigmanın en önemli kuramcısı olan İspanyol sosyolog Manuel Castells, kent sosyolojisi alanındaki çalışmalarından edindiği birikimle, dijital çağın toplumsal anatomisini çıkaran öncü isimdir. Castells, üç ciltten oluşan anıtsal üçlemesinde, gelişme tarzının (mode of development) endüstriyalizmden enformasyonalizme geçişini ve bu sürecin yarattığı ağ toplumunu detaylıca analiz eder.² Castells'in bu analizleri, ağların katı bir yapı değil dinamik bir akış olduğunu göstermesi bakımından kritiktir. Bu bağlamda Castells'in, bu dönüşümü analiz ederken farkında olmadan sosyolojinin ontolojik zeminini Durkheim'dan Tarde'a doğru kaydırıldığı ifade edilebilir. Castells her ne kadar çalışmalarında Gabriel Tarde'a doğrudan ve açık bir referans vermese de; ağ, akış, kimlik inşası ve zamansız zaman (timeless time) gibi temel kavramların, doğası gereği Tarde'in ilişkisel sosyolojisini çağırdığı ifade edilebilir. Castells için Tarde'in önemi ismen zikredilmesinde değil, analiz ettiği ağ toplumunun işleyiş mantığının Tarde'in monadolojisine yapısal bir zorunlulukla denk düşmesinde yatabilir. Dolayısıyla Castells, akışlar uzamını tanımlarken aslında Tarde'in bir asır önce öngördüğü ancak o günün teknolojisiyle somutlaştıramadığı/işlevselleştiremediği mikro-sosyolojik evreni görünür kılmaktadır.

Castells'e (1996/2008a) göre yeni toplum, yerel/fiziksel mekânlara değil küresel ağlara ve akışlara dayanmaktadır. Bruno Latour, Tarde'in bu gecikmiş geri dönüşünü sosyolojik metodoloji adına yeni bir imkân alanı olarak değerlendirir:

Tarde, sosyolojinin Durkheim tarafından yanlış yola saptırılmasından önceki son çıkışı. O dönemde Tarde'in niceliksel sosyolojisi uygulanamazdı çünkü bireysel inanç ve arzuları takip edecek veriye sahip değildik. Ancak şimdi ağlar ve dijital izler sayesinde, Tarde'in istatistiksel olmayan sosyolojisine geri dönebiliriz. Çünkü artık inanç ve

² Bu çalışmada Manuel Castells'in eserlerinin Türkçe literatürdeki yaygın çevirileri (Castells 2008a, 2008b vb.) kullanılmış olmakla birlikte; olası anlam kaymalarını önlemek ve Castells'in kavramsal mimarisine sadık kalmak adına, temel terimler birincil İngilizce kaynaklardan (1996, 1997, 2009) teyit edilerek çalışmaya entegre edilmiştir.

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

arzuları, tıklamalar, beğeniler ve bağlantılar üzerinden anlık olarak takip edebilecek araçlara sahibiz (Latour, 2010: 149).

Bu makalenin özgün değeri, söz konusu teorik yaklaşmanın salt bir düşünce tarihi okuması olmanın ötesine geçerek, çağdaş sosyolojinin içine düştüğü yöntem krizine somut bir çıkış yolu önermesinde yatmaktadır. Günümüzde sosyal medya algoritmaları, viral dezenformasyon süreçleri veya merkeziyetsiz finans hareketleri gibi olgular, klasik Durkheimci sosyolojinin kurum ve yapı odaklı araçlarıyla tam olarak açıklanamamaktadır. Bu çalışma, Castells'in makro ölçekli ağ haritasını Tarde'in mikro ölçekli etkileşim dinamikleriyle sentezleyerek; dijital çağın karmaşık, akışkan ve belirsiz doğasını analiz edebilecek bütünlüklü bir teorik çerçeve sunması bakımından önem arz etmektedir.

Bu makale, Castells'in ağ toplumu teorisinin, Gabriel Tarde'in mikro-politik ve mikro-sosyolojik öngörülerinin teknolojik bir tezahürü olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada Castells'in tanımladığı ağların, Tarde'in taklit ışınlarının³ geçtiği fiber optik kanallar olduğu iddia edilmektedir. Dijital ağlardaki viralite olgusu, genel itibarıyla Tarde'in bulaşma teorisinin güçlü bir yansıması veya teorik bir tezahürüdür. Bu makale Tarde sosyolojisinin zorlama bir yorumla bugüne uyarlanmasıyla ziyade; teknolojinin gelişimiyle birlikte Tarde'in potansiyel halindeki teorisinin tarihsel olarak aktüel hale gelmesi tartışılmaktadır. Dolayısıyla bu makale, bir yandan Castells'in teorisinin felsefi köklerini ortaya koymaya çalışırken diğer yandan Tarde'in düşüncesinin 21. yüzyıldaki güncelliğini gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda çalışma teoriden, güncele ve pratiğe doğru ilerleyen üç ana eksen üzerine kurgulanmıştır. İlk olarak, Gabriel Tarde'in monadoloji ve taklit yasaları arasındaki yapısal eşbiçimlilik ile Manuel Castells'in enformasyonizm ve akışlar uzamı kavramsallaştırmaları teorik düzeyde haritalandırılacaktır. Ardından, bu soyut çerçevenin somut tezahürleri; sosyal medyadaki yankı odaları, kripto para piyasalarındaki spekülasyon değer oluşumu, kanaat önderliği ve algoritmik yönetim pratikleri üzerinden analiz edilecektir. Ancak önemle belirtilmelidir ki, bu süreçte ele alınan güncel olgular ampirik bir saha araştırmasının veri setleri veya pozitivist nedensellik kanıtları olarak değil; kurulan makro teorik sentezin açıklayıcı gücünü somutlaştıran illüstratif vakalar olarak konumlandırılmıştır. Dolayısıyla çalışma, nicel veya nitel bir saha verisi sunma iddiasından ziyade, ağ toplumunun karmaşık işleyişini anlamlandırmak için keşfedici bir kavramsal çerçeve önermektedir. Son olarak elde edilen değerlendirmeler ışığında; sosyolojik yöntemin, siyasal alanın ve toplumsal ontolojinin geleceğine dair kapsamlı çıkarımlar yapılarak, ağ toplumunda sosyalinin nasıl yeniden inşa edildiği tartışılacaktır.

2. Gabriel Tarde ve Moleküler Sosyolojinin Keşfi

Burada, Tarde'in sadece bir ilham kaynağı olarak değil, bir sonraki başlıkta detaylandırılacak olan ağ toplumu teorisinin gerçek kurucu babası olarak konumlandırılması hedeflenmektedir. Manuel Castells'in 21. yüzyılda inşa edeceği makro yapının kökenlerini ve işleyiş mekaniğini tam olarak kavrayabilmek için sosyolojinin tarihine inmek ve Gabriel Tarde'in monadolojisini bir arkeolog titizliğiyle kazımak gerekmektedir. Tarde, 19. yüzyılın sonunda Emile Durkheim'in temsil ettiği molar (büyük yapılar, istatistiksel ortalamalar) sosyolojiye karşı, moleküler (küçük akışlar, bireysel varyasyonlar) bir sosyoloji önermiştir.

³ Gabriel Tarde, *Les Lois de l'Imitation*'da toplumsal yayılımın mekaniğini açıklamak üzere optik biliminden ödünç aldığı taklit ışınları metaforuna başvurur. Tarde'a göre her toplumsal yenilik; gazeteler, dergiler veya yeni siyasi fikirler aracılığıyla, tıpkı bir ışık kaynağı gibi merkezden çevreye doğru dalga dalga yayılma ve bir engele rastlayana dek otonom olarak ilerleme eğilimi gösterir. Bu kavramın mevcut çalışma açısından önemi ise Castells'in teorize ettiği dijital ağların, Tarde'in döneminde basılı medya ile sınırlı hızda ilerleyen bu taklit ışınlarını, fiber optik altyapılar üzerinden ışık hızında hareket eden ve anlık etkileşim yaratan küresel enformasyon paketlerine dönüştürmüş olmasıdır (Tarde, 1890/1903: xiv-xxiv).

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

Bilindiği üzere Durkheim, Sosyolojik Yöntemin Kuralları'nda (1895/2012), sosyolojinin bağımsızlığını ilan etmek için toplumsal olguları şeyler olarak ele almayı şart koşmuştur. Bu, toplumun bireylerden bağımsız, dışsal ve zorlayıcı bir nesne olduğu anlamına geliyordu. Tarde ise bu nesneleştirmeye şiddetle karşı çıktı. Ona göre toplum bir şey değil, zihinler arasında gerçekleşen mikroskobik bir eylem ve aktarım süreciydi. Tarde, Monadoloji ve Sosyoloji eserinde bu radikal ontolojik farkı şöyle düşünmektedir. Var olmak, farklılaşmaktır. Şey kavramı bir yanılsamadır; gerçekte var olan sadece eylemler, akışlar ve bunların kesişim noktalarıdır. Toplum da bir bina gibi statik bir yapı değildir; o, inançların ve arzuların bireyden bireye aktığı, her an yeniden kurulan bir nehirdir (Tarde, 1893/2004: 32-33). Bu çıkarımın, günümüz ağ toplumu teorilerinin ve özellikle Manuel Castells'in ileride ele alınacak olan ağ tanımının ontolojik öncülü olduğu söylenebilir. Zira var olmak ilişki kurmak ise o zaman ağın dışında kalan bir varlık ontolojik olarak yok hükmündedir. Haliyle Tarde'in, sosyolojiyi inşacı kurumlardan (Devlet, Aile) kurtarıp, fiillere (inanmak, arzulamak, taklit etmek) odaklandığı belirtilebilir.

Gabriel Tarde'in sosyoloji projesi, bilimin alışlagelmiş hiyerarşisini ters yüz etmeye dayanmaktadır. Bilindiği üzere ana akım perspektif ve Durkheimci sosyoloji, toplumu parçadan üstün ve öncelikli görür. Tarde ise mikroskobik bir devrim yaparak, gerçekliğin bütünde değil, parçanın kendisi olduğunu savunmaktadır. Tarde'a göre, uzaktan baktığımızda basit ve düzenli görünen her şey (bir bulut, bir orman veya bir devlet), yakından baktığımızda kaotik bir çeşitlilik ve karmaşıklık barındırmaktadır. Bilim, genellikle büyük yasalar bulmak için bu tür detayları silmektedir (Tarde, 1898/2011: 61). Tarde detayı, yani sonsuz küçüğü asıl gerçeklik olarak sunar. Süreksiz olan sürekliden, heterojen olan homojenden daha öncedir. Bütün fenomenlerin nihai unsurları, kişiselleştirilmiş unsurlardır (monadlar). Her şey sonsuz küçüklerden doğar ve sonsuz küçüklere geri döner. Büyük olan, küçük olandan çıkmıştır ama küçük olan, büyük olandan daha az gerçek değildir. Büyük, küçüğün basitleştirilmiş, silikleşmiş ve uzaktan görünen bir halidir. Dolayısıyla toplumu anlamak için devlete değil, bireylerin zihinlerindeki en ince inanç kırıntılarına bakmak gerekir (Tarde, 1893/2004: 45-47). Bu bakış açısı, modern ağ teorisinin de temelini oluşturmaktadır. Nitekim ilerleyen sayfalarda Castells özelinde görüleceği üzere, ağ toplumu (makro) kendi kendine var olan bir yapı olarak değil; milyonlarca düğüm noktasının (mikro) etkileşimiyle her an yeniden üretilen bir süreç olarak kurgulanacaktır.

Monadlara odaklanan Leibniz'in (1946/2011) orijinal monadları penceresizdir, yani dış dünyayla iletişimleri yoktur. Tarde ise bu monadları sosyolojikleştirir ve pencereleri sonuna kadar açık hale getirir. Tarde'in monadları (bireyleri), sürekli olarak birbirinin içine işleyen, birbirini etkileyen varlıklardır. Bu bağlamda Tarde, varoluşu töz olarak değil, ilişki olarak tanımlamaktadır. Tarde'a göre var olmak, farklılaşmaktır. Şeylerin özü, onların kendi içlerine kapanmış tözlerinde değil, diğer şeylerle kurdukları ilişkilerde, onlara uyguladıkları çekim ve itim kuvvetlerinde yatmaktadır. Ego, kendi başına bir merkez değildir; o, dışarıdan gelen binlerce etkinin, taklit akışının kesiştiği bir kavşaktır. Birey, bir monadlar toplumdur (Tarde, 1893/2004: 72). Bu ifadelerin, günümüz enformasyon sosyolojisindeki düğüm tanımıyla birebir örtüştüğü belirtilebilir. Tıpkı Castells'in analizinde karşımıza çıkacağı gibi bir düğümün değeri, kendi içindeki kapasitesiyle değil, ağdaki diğer düğümlerle kurduğu bağlantı sayısı ile ölçülür. Dolayısıyla Tarde'in ilişkisel ontolojisi, Castells'in ağ ontolojisinin habercisi olarak görülebilir.

19. yüzyılda sosyologlar (Spencer, Durkheim), devleti beyine, işçileri ise kasa benzeterek; toplumu, insan vücudu üzerinden açıklamışlardır. Tarde bu metaforu şiddetle reddederek, toplumu bir organizma değil, bir hipnotik rüya birliği olarak görmektedir. Tarde, devlet veya ulus gibi kavramların, aslında bireylerin etkileşimini gizleyen mistik perdeler olduğunu savunmaktadır. Sosyal bilimlerin en büyük hatası devleti, ulusu veya piyasayı, kendi başına var olan devasa ve tanrısal organizmalar sanmaktır. Oysa bunlar, milyarlarca küçük inanç, arzu ve eylem akışının geçici olarak birikmesinden, uyumlaşmasından ve istikrar kazanmasından ibarettir. Gerçek monadlar, bireylerdir. Toplum bir monad

değildir; toplum, monadların birbirini taklit ederek oluşturduğu geçici bir girdaptır (Tarde, 1893/2004: 85). Tarde'in bu görüşlerinin, modern sosyolojideki kurumların çözülüşü tezine tarihsel bir dayanak oluşturduğu ifade edilebilir. Castells'in enformasyonizm analizinde detaylandırılacağı üzere, devletler ve şirketler katı organizmalar gibi davranamazlar; onlar da akışkan ağlara dönüşmek zorundadır.

Tarde'a göre toplumsal yaşam, rastgele olayların bir yığını değil, belirli akışkanlar fiziği yasalarına göre işleyen bir akışlar bütünüdür. Nasıl ki fizik dünyasında dalgaların yayılması, çarpışması ve girişimi varsa, toplumsal dünyada da inanç ve arzu dalgalarının benzer hareketleri vardır. Bu hareketler üç ana momentte gerçekleşir. İlki, taklittir. Tarde için taklit, toplumsal bağın kendisidir. Toplumu bir arada tutan şey sözleşmeler veya korku değil, bireyler arasında bilinçdışı bir şekilde gerçekleşen zihinsel kopyalama sürecidir. Taklit, bir merkezden çevreye doğru yayılan, geometrik bir artışla çoğalan bir dalgadır. Tarde, taklidin bilinçli bir seçimden ziyade, hipnotik bir uyurgezerlik hali olduğunu benimsemiştir. Toplumsal hal, tıpkı hipnotik hal gibi sadece bir düşünme biçimidir; bir komutla düşülen bir rüya ve bir eylem halidir. Hipnotize edilmiş bir hastanın sabit fikri neyse, toplumsal insanın da taklit ettiği model odur. Yani toplumsal insan bir uyurgezerdir. Kendi fikirlerine sahip olduğunu, kendi arzularıyla hareket ettiğini sanır; oysa o fikirler ve arzular ona taklit ışınları yoluyla dışarıdan gelmiş, zihnine ekilmiştir. Herkesin birbirine benzediği yerde, kimse kendisi değildir; herkes bir başkasının kopyasıdır (Tarde, 1893/2004: 74-76). Bu yasa, dijital çağda sıkça tartışılan viralite olgusunun temeli olarak görülebilir. Ağ toplumunda bir içeriğin yayılması, rasyonel bir tartışma süreciyle değil, Tarde'in tarif ettiği bu manyetik/hipnotik sürüklenme ile gerçekleşir. Bir kolektif dikkat hiyerarşisi, aslında o an toplumu etkisi altına alan baskın rüyanın haritasıdır.

Akışın mekaniğinin ikinci yasası, yayılan iki farklı taklit dalgasının karşılaşmasıdır. Tarde, Hegel ve Marx'ın karşıtlık kavramını tarihin itici gücü olarak görmelerine şiddetle itiraz eder. Ona göre karşıtlık, üretken bir sentez yaratmak zorunda değildir; çoğu zaman bir girişim, bir sıfır toplamı oyun veya karşılıklı sönmüledir. Karşıtlık, evrensel bir tekrarın (taklidin) özel ve çoğu zaman yıkıcı bir halidir. İki dalga karşılaştığında ya birbirlerini güçlendirirler (uyum) ya da birbirlerini sönmülerler. Sosyolojide karşıtlık, iki farklı inanç veya arzu akımının bir bireyin zihninde veya toplumda çarpışmasıdır. Bu çarpışma bir senteze değil bir tereddüde, bir duraksamaya veya savaşa yol açar. Karşıtlık, simetrik ve ters yönlü güçlerin, birbirini nötralize etme çabasıdır (Tarde, 1893/2004: 12-14). Bu yasa, günümüz dijital iletişim ortamlarında yankı odaları ve kutuplaşma olarak tezahür eden olgunun teorik açıklaması olarak okunabilir. Bu durum, Castells'in ileride detaylandırılacak olan ağların homojenleşme eğilimi tezine de tarihsel bir dayanak oluşturur. Zira ağ mantığında karşıt bir dalga (farklı görüş) sisteme girdiğinde; sistem onu bir senteze dönüştürmek yerine, ya dışlayarak ya da sönmüleyerek yok etme eğilimindedir. Tardeci anlamda karşıtlık, ilerletici değil engelleyicidir.

Üçüncü ve en hayati yasa ise icattır. Tarde'a göre taklit sadece tekrar eder, karşıtlık sadece engeller; yeniliği yaratan tek şey icattır. İcat, dahi bir bireyin zihninde, daha önce bir araya gelmemiş iki farklı taklit akışının verimli bir şekilde kesişmesidir. Tarde, icadın kolektif değil bireysel ve birleşimsel bir doğaya sahip olduğunu belirtir. İcat, her zaman ve zorunlu olarak bireyseldir. Kolektif bir beyin yoktur; icat eden sadece bireydir. Bir icat, özünde daha önce bir araya getirilmemiş iki eski taklidin, iki eski fikrin veya arzunun zihinsel bir birleşimidir. Bir icat, verimli bir kesişimdir. Toplumsal ilerleme, bu nadir icatların ortaya çıkması ve sonra taklit yoluyla kitlelere yayılarak onları dönüştürmesi sürecidir (Tarde, 1896/2018: 59). Tarde'in bu birleşimsel yenilik tanımı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Castells'in ağ girişimi (network enterprise) ve inovasyon kültürü bağlamında değerlendirilecek olan ekonomik modelin, sosyolojik öncülü olarak ifade edilebilir.

Gabriel Tarde'in sosyolojisinin belki de en devrimci, ancak en az anlaşılan kısmı ekonomik psikoloji olarak ifade edilebilir. Tarde'in, Karl Marx'ın ekonomik altyapı her şeyi belirler tezini bütünüyle reddetmekten ziyade; onu, dijital çağda altyapı ve üstyapı arasındaki sınırların nasıl

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

bulanıklaştığını gösterecek şekilde genişlettiği belirtilebilir. Zira ağ toplumunda Castells'in de işaret ettiği teknolojik/maddi üretim araçları, bizzat Tarde'in bahsettiği zihinsel üretim araçlarını üretip yönetmek için tasarlanmıştır. Dolayısıyla Marx'ın maddi temeli ile Tarde'in psikolojik dinamikleri birbirini dışlayan değil, enformasyonel kapitalizmde birbirini tamamlayan bir bütün oluşturur. Yani Tarde, iktisadın soğuk matematiksel denklemlerine, insan ruhunun sıcak ve değişken niceliklerini enjekte eder. Bilindiği üzere klasik politik ekonomi değeri emek saati, üretim maliyeti veya kullanım değeri gibi nesnel ölçütlerde aramıştır. Kendi döneminin bu salt materyalist yaklaşımına radikal bir itiraz yükselten Tarde'a göre değer nesnenin içinde değil, ona yönelen zihinlerin kolektif yargısındadır. Ekonomi, malların dolaşımı değil tutkuların ve kanaatlerin değiş tokuşudur. Tarde, toplumsal ve ekonomik hayatı yöneten iki temel psikolojik nicelik tanımlar. Bunlar: arzu ve inançtır. Tarde'a göre toplum, statik bir yapı değil zihinler arası bir enerji transferidir. Bu enerjinin iki vektörü vardır: Bir şeye duyulan istegin şiddeti (arzu) ve bir şeyin doğruluğuna veya değerine verilen kredinin/güvenin derecesi (inanç). Toplumsal olan her şey, inançlar ve arzuların oluşur. Bu iki terim, psikolojinin olduğu kadar sosyolojinin de anahtarıdır. Arzunun nesnesi amaçtır, inancın nesnesi ise hakikattir. Ancak bu soyut kavramlar, toplum içinde somutlaşır: Arzu, ekonomik değer ve para olarak somutlaşırken; inanç ise şöhrat, itibar, kredi ve siyasi meşruiyet olarak somutlaşır. Ekonomik yaşamı anlamak istiyorsak malların değil, bu mallara yönelen arzuların ve bu arzuları besleyen inançların muhasebesini tutmalıyız (Tarde, 1902/2023: 1-3). Bu teorik ayrım, Castells'in ileride ele alınacak olan ağ toplumu analizinin psikolojik altyapısını anlamak adına hayati önem taşır. Zira dijital ekonomide arzu, tüketim kültürünü ve piyasayı sürüklerken; inanç, bilgi rejimini ve güven ağlarını oluşturmaktadır. Örneğin, dijital platformların sunduğu sonsuz içerik akışı bireyin arzusunu (haz) sürekli kılmayı hedeflerken; blokzincir teknolojisinin yarattığı şeffaflık protokolleri, kullanıcıların sisteme olan inancını (kredi) tesis etmeyi amaçlar.

Tarde, Marx'ın emek-değer teorisini ikame etmekten ziyade, ona günümüz bilişsel kapitalizmini açıklayabilecek bir kanaat-değer teorisi eklemeler. Bugün dijital platformların, kullanıcıların dikkatini metalaştırması, Marx'ın emek sömürüsü kavramının, Tarde'ci bir arzu sömürüsü ile nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Tarde'in kendi teorik çerçevesinden bakıldığında bir ürünün sembolik değeri, ona ne kadar emek harcadığıyla değil, toplumun o anki kanaat durumu ve arzu yoğunluğu ile belirlenir. Değer, nesnelerin doğasında bulunan bir nitelik değildir; o, bizim yargılarımızın onlara atfettiği bir niteliktir. Değer, bir hakikat değeridir. Borsa fiyatları buna en iyi örnektir. Bir hisse senedinin fiyatı, o şirketin fabrikalarındaki makinelerin maliyetine göre değil, o şirketin gelecekteki kârlılığına dair kamuoyunda oluşan inancın derecesine göre belirlenir. İnanç (güven) arttığında değer artar; inanç çöktüğünde (panik), maddi varlıklar yerinde dursa bile değer buharlaşır (Tarde, 1902/2023: 65). Bu tespit, Castells'in kavramsallaştırdığı enformasyonel kapitalizm analizinin de temel taşlarından birini oluşturacaktır. Bugün Bitcoin'in değeri, klasik anlamda içsel bir kullanım değeri olmamasına rağmen büyük ölçüde kolektif bir inanç mutabakatı sayesinde milyon dolarlara ulaşabilmektedir. Tarde, finansallaşmış ekonominin spekülasyon doğasını, henüz ortada modern borsa yokken çözümlemiştir.

Belki de Tarde'in en vizyoner tezi, Castells'in ileride iletişim gücü ve etkileşim ekonomisi olarak tanımlayacağı olgunun temelini atan sohbetin ekonomik işlevidir. Klasik iktisatçılar konuşmayı boş laf olarak görürken, Tarde onu ekonomik değer üretildiği asıl fabrika olarak görür. İnsanlar konuştukça inançlar yayılır, arzular bulaşır ve fiyatlar oluşur. Konuşma, takliden en güçlü araçtır ve dolayısıyla ekonomik arzuların ve inançların birincil üretim atölyesidir. Fiyatlar borsada değil salonlardaki, kafelerdeki ve sokaklardaki konuşmalarda belirlenir. Bir fikir konuşuldukça parlaklık kazanır; susturulduğunda ise değerini yitirir. Kanaat, konuşmanın çocuğudur (Tarde, 1890/1903: 85). Bu bakış açısı, günümüz sosyal medyasında konuşulma hacminin doğrudan ekonomik değere dönüştüğü dikkat ekonomisinin arkeolojik kökeni olarak değerlendirilebilir. Tarde'in dikkat yönetimi sanatı olarak gördüğü ekonomi, Castells'in analizlerinde dijital ağların temel sermayesi olarak karşımıza çıkacaktır.

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

Son olarak Tarde, paranın sadece arzusun bir ölçüsü olduğunu, ancak inancın ölçüsü olarak yetersiz kaldığını söyler. Toplumda paradan başka şan, şöhrat, itibar gibi inanç ölçü birimleri de vardır. Para, arzuların ortak paydası ve termometresidir. Ancak toplumda paradan daha eski ve bazen daha güçlü bir değişim aracı vardır: Şan, şöhrat, bir ismin zihinlerde kapladığı yerdir ve bir inanç kredisidir. Gelecekte, inanç ve güvenin ölçümünü paradan daha hassas yapabilecek yeni psikolojik metreler icat edilebilir (Tarde, 1902/2023: 122). Tarde'in bu öngörüsü, ileride Castells'in detaylandıracağı ağ toplumunun metrik sistemini (takipçi sayıları, beğeni istatistikleri, retweet sayıları) 100 yıl önceden haber vermektedir. Bugünün dijital dünyasında icat edilen bu yeni ölçüm araçları, Tarde'in bahsettiği inanç niceliklerinin dijital para birimleridir ve Castells'in ağ sosyolojisine zemin hazırlayan kavramsal göstergelerdir.

Gabriel Tarde'in sosyolojik öngörülerinin zirve noktası, çağdaşı Gustave Le Bon ile giriştiği kitle tartışmasında ortaya koyduğu kamu kavramıdır. Dönemin muhafazakâr kanadını temsil eden ve Kitleler Psikolojisi adlı yapıtıyla tanınan Le Bon, kolektif bilinci küçümseyerek kitleler ile bireyler arasındaki derin ayrıklara dikkat çekmiştir (Bayındır, 2022: 114). Bireysel iradenin kolektif heyecan içinde eridiği irrasyonel yığınları inceleme nesnesi yapan Le Bon, 19. yüzyılı kitleler çağı olarak tanımlarken, fiziksel kalabalıkların irrasyonel ve yıkıcı gücüne odaklanmıştır. Tarde ise teknolojinin (o dönem için matbaa ve telgraf) yarattığı yeni bir toplumsallık biçimini, yani mekânsal birliktelik gerektirmeyen zihinsel birlikteliği keşfetmiştir. Dolayısıyla sosyoloji tarihinde Gustave Le Bon'un, kitleler psikolojisi ile faşizmin ve kitle gösterilerinin mantığını çözümlediği söylenebilir. Ancak Gabriel Tarde'in, kamu kavramıyla internet çağını ve ağ toplumunu 100 yıl önceden öngördüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tarde için kitle, doğası gereği ilkindir. Kitle omuz omuza vermiş, birbirinin nefesini hisseden, bulaşıcı bir heyecanla hareket eden hayvan sürüsüne benzemektedir. Fiziksel temas şarttır ve bu temas, rasyonel düşünceyi yok eder. Tarde, kitlenin bu mekâna bağımlı doğasını şöyle tarif eder: Kitle, belli bir yerde toplanmış, fiziksel temas halindeki insanların oluşturduğu bir yığındır. Kitlede, bireysellik erir ve ilkel bir kolektif ruh ortaya çıkar. Ancak bu birliktelik, mekânın ve zamanın sınırlarına hapsolmuştur. Kalabalık dağıldığında, kitle ölür. Kitle, doğası gereği geriye dönüktür; o, geçmişin bir kalıntısıdır (Tarde, 1890/1903: 5-6).

Tarde'in dehası, matbaanın ve telgrafın yarattığı yeni tür bir grubu tanımlamasıyla parlar. İnsanlar fiziksel olarak ayrı evlerde, ayrı şehirlerde otursalar bile aynı gazeteyi okuyarak eşzamanlı bir inanç birliği kurabilirler. İşte bu görünmez grup, kamudur. Tarde, kamuyu modern ağın bir prototipi olarak şöyle tanımlar: Kamu, kitlelerin aksine, fiziksel bir birliktelik gerektirmez. O, saf tinsel bir kolektivitedir. Bireylerin birbirini görmeden, birbirine dokunmadan, sadece ortak bir fikir veya inanç aracılığıyla birbirine bağlandığı, uzaktan etki ile kurulan bir gruptur. Kamu her an genişleyebilen, sınırları belirsiz, görünmez bir ağıdır (Tarde, 1890/1903: 22). Bu tanımın, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacak olan akışlar uzamı kavramının erken bir prototipi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Castells için ağ nasıl fiziksel mekânı aşıyorsa, Tarde için de kamu fiziksel mekânı aşmaktadır.

Tarde, kamunun oluşabilmesi için bir iletişim teknolojisine (o gün için gazete) ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Gazete, dağınık zihinleri senkronize eden araçtır. Okur, evinde tek başına otururken gazetesini açtığında, kendisiyle aynı anda aynı haberi okuyan ve aynı heyecanı duyan milyonlarca görünmez insanla birlikte olduğunu bilir. İşte bu eşzamanlılık bilinci, kamuyu yaratan şeydir. Gazete, zihinleri birbirine bağlayan telgraftır; o, dağınık bireylerden bir toplumsal beyin inşa eder (Tarde, 1890/1903: 35). Bugün gazete kelimesini çıkarıp yerine sosyal medya algoritmaları veya timeline kavramlarını koyduğumuzda, Tarde'in bu tanımının, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Castells'in ağ toplumu yapısını kusursuz bir şekilde önelediği görülmektedir. Bu bağlamda, bireyin ekran

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

karşısında yalnız olduğu ancak ağ üzerinden milyonlarla bağlı kaldığı bu paradoksal durum; Castells'in ileride detaylandıracağı kitlesel öz-iletişim kavramının tarihsel ve sosyolojik prototipidir.

Tarde, Le Bon ile giriştiği bu entelektüel rekabette kendi kuramsal vizyonunu şöyle ifade eder: Gelecek, meydanlardaki kalabalıkların değil, ağlardaki kamuların olacaktır.

Kitle, geçmişin toplumsal grubudur. Kamu ise geleceğin grubudur. İletişim araçları geliştikçe (demiryolu, telgraf, telefon), kamunun alanı genişleyecek ve kitlenin alanı daralacaktır. Gelecekte insanlar, fiziksel olarak toplanmaya ihtiyaç duymadan, çok daha büyük ve güçlü birliktelikler kuracaklardır. Korkarım ki kamu, kitleyi yutacaktır (Tarde, 1890/1903: 67).

Bu, Castells'in analiz ettiği 21. yüzyılın resmidir. Arap Baharı veya Gezi Parkı gibi olaylarda gördüğümüz şey, önce kamu (sosyal ağlarda örgütlenme) olarak başlayan, sonra kitle (meydana inme) olarak somutlaşan; ancak gücünü asıl ağdan alan hibrit hareketler olarak değerlendirilebilir. Ancak Castells'in (2012/2013) de vurguladığı üzere, dijital ağlarda başlayan bu hareketler, nihayetinde kentsel mekânı işgal ederek fiziksel bir kitleye dönüşmek zorundadır. Bu noktada Tarde'nin kamusu ile Le Bon'un kitlesi birbirini dışlayan veya yutan değil, birbirini tamamlayan iki eylem biçimi haline gelir. Dijital ağlardaki örgütlenme (akışlar uzamı) Tarde'ci bir kamu yaratırken; bu kamunun meydanlara inerek bedenselleşmesi ve ortak bir duygulanımla hareket etmesi (yerler uzamı), Le Bon'un kitle teorisinin fiziksel mekândaki geçerliliğini yeniden teyit eder. Dolayısıyla ağ toplumundaki isyan ağları, Tarde'nin kamusunun Le Bon'un kitlesini tamamen yuttuğu bir zafer tablosu değil; sanal zihniyet ile fiziksel bedenin melezleşerek iç içe geçtiği yeni bir toplumsal morfoloji olarak okunmalıdır.

3. Manuel Castells ve Yeni Gelişme Tarzının İnşası

Castells'in ağ toplumu teorisi, gelişigüzel seçilmiş terimler yığını değil birbirini tamamlayan ve ontolojik bir bütünlük arz eden sıkı bir kavramsal mimaridir. Tarde ile kurulacak ilişkiyi sağlamlaştırmak için öncelikle Castells'in bu mimariyi nasıl inşa ettiğine, özellikle inşa ettiği teorik modelde bu kavramları nasıl tanımladığına dikkatle bakmak gerekir.

Castells, analizine enformasyon toplumu kavramını reddederek başlar. Ona göre bilgi, insanlık tarihinin her aşamasında (Orta Çağ loncalarında da, Roma tarımında da) kritik öneme sahiptir. Yeni olan şey, bilginin varlığı değil işleyiş biçimidir. Castells, bu yeni tarihsel kesiti enformasyonalizm olarak adlandırır ve onu endüstriyalizmden keskin çizgilerle ayırır. Castells, bu ayrımı ve enformasyonalizmin özünü şöyle tanımlar: Yeni sosyo-teknik paradigmanın temel özellikleri şunlardır. Birincisi, ham maddesi enformasyondur; teknolojiler enformasyon üzerinde işlem yapmak için enformasyonun kendisini kullanırlar. İkincisi, enformasyonun insan faaliyetinin bütününe nüfuz etmesidir. Üçüncüsü, herhangi bir sistemi ya da ilişkiler öbeğini kullanan enformasyon teknolojisi sisteminin ağ oluşturma mantığına dayalı olmasıdır. Dördüncü özellik, enformasyon teknolojisi paradigmasının esnekliğidir. Beşincisi ise belirli teknolojilerin yüksek düzeyde bütünleşmiş bir sistem içinde birbirine yakınsamasıdır (Castells, 1996/2008a: 61-62). Burada özellikle teknolojinin bilgi üzerinde işlem yapmak için bilgiyi kullanması ifadesi, Tarde'ci bir kendi kendine referans veren sisteme işaret etmektedir. Endüstri devrimi, doğayı dönüştürmek için makineyi kullanırdı. Enformasyonalizm ise bilginin kendi üzerine kapanarak katlanarak çoğalmasını sağlamaktadır. Tarde'nin taklidi geometrik artışı dediği süreç, tam da bu bilginin bilgiye uygulanması sürecidir. Bir algoritmanın başka bir algoritmayı öğrenmesi, Tarde'nin bir zihnin başka bir zihni kopyalaması sürecinin makineleşmiş halidir.

Kavramsal mimarinin ikinci sütunu, ekonominin nasıl örgütlendiğiyle ilgilidir. Castells'e göre fordist dönemin devasa, dikey ve hantal şirketleri tarih sahnesinden çekilmektedir. Yerine gelen şey küçük işletmeler değildir, yerine gelen şey ağ girişimidir. Castells, bu yeni organizasyonel formu

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

standart bir şirket tanımından çok bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ağ girişimi, enformasyonel küresel ekonominin örgütsel formudur. Sahiplik haklarına bakılmaksızın, bir iş projesinin hedeflerini gerçekleştirmek için oluşturulmuş bir araçlar ağıdır. Ağ girişimi ne bir ağlar ağıdır ne de şirket içi bir ağıdır. O, büyük şirketlerin içsel adem-i merkezîyetçiliği ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağları arasındaki kesişimden doğan, statik bir tüzel kişilik olmaktan ziyade proje süresince var olan, esnek ve ilişkisel bir ekonomik birimdir (Castells, 1996/2008a: 171). Bu ağların birimleri, farklı ülkelerdeki farklı şirketlerde demirlenmiş olabilir ama girişimin kendisi bu birimlerin hiçbirisi değildir; girişim, bu birimlerin belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirdiği etkileşimlerin toplamıdır (Castells, 1996/2008a: 198). Bu tanımın, sosyolojik açıdan devrim niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Çünkü kurum kavramını eritmekte ve yerine etkileşim kavramını koymaktadır. Tarde'in, Durkheim'ın toplum vardır tezine karşı çıkarak sadece etkileşimler vardır demesi gibi Castells de şirket yoktur, sadece proje bazlı ağ etkileşimleri vardır demektedir. Sabit bir yapı yerine, projenin ömrüyle sınırlı geçici birliktelikler söz konusudur.

Castells'in teorisinin en özgün ve Tarde ile en çok rezonans yapan kısmı mekânsallık analizidir. Geleneksel toplumlar ve endüstriyalizm, yerler uzamına (space of places) dayalıdır; yani toplumsal pratikler ve anlam inşası, coğrafi bitişiklik (geographical contiguity) ve fiziksel yakınlıkla sınırlıdır. Ancak enformasyon teknolojileri, mekânı fiziksel bir yer olmaktan çıkarıp, elektronik bir akışa dönüştürmüştür. Akışlar uzamı, zamanı paylaşan toplumsal pratiklerin, enformasyon teknolojileri aracılığıyla maddi organizasyonudur. Akışlar, toplumumuzun ekonomik, politik ve sembolik yaşamına hükmeden süreçlerin ifadesi olan, tekrarlı, programlanmış, amaçlı enformasyon dizileridir. Akışlar uzamı, toplumumuzun egemen süreçlerinin ve işlevlerinin mekânsal mantığıdır (Castells, 1996/2008a: 412). Castells, bu kavramı soyut bırakmaz ve akışlar uzamının üç katmandan oluştuğunu belirterek detaylandırmıştır.

Akışlar uzamının en alt ve temel katmanı, ağın fiziksel donanımı yani maddi altyapısıdır. Bu, fiber optik kablolardan, uydu sistemlerinden, yüksek hızlı sunuculardan ve internet omurgasından oluşan teknolojik altyapıdır. Castells'e göre bu altyapı olmadan eşzamanlılık ve dolayısıyla ağ toplumu mümkün değildir. Akışlar uzamının maddi desteği olan birinci katman, aslında elektronik değişimlerin oluşturduğu bir devredir. Bu mikro elektronik temelli cihazlar, telekomünikasyon altyapısı, bilgisayar hatları ve bunları işleten yazılımlar, akışlar uzamının maddi temelini oluşturur. Tıpkı demiryollarının sanayi bölgelerini ve pazarları tanımlaması gibi bu elektronik devreler de enformasyonel ekonominin mekânsal sınırlarını çizer. (Castells, 1996/2008a: 413). Tarde'ci bir perspektiften bakıldığında bu katman, taklit ışınlarının geçtiği fiziksel kanallar olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyılda bu kanal hava veya gazete kâğıdı iken, bugün fiber optik kablodur. Bu kanalın kapasitesi (bant genişliği), taklidin hızını ve yayılma gücünü belirlemektedir.

Akışlar uzamı mekânsız değildir; aksine belirli yerleri birbirine bağlamaktadır. Ancak bu yerlerin önemi coğrafi konumlarından değil, ağ içindeki işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Castells burada iki tür nokta tanımlar: Birincisi, ağın işleyişi için gerekli stratejik işlevlerin (finans, üretim, yönetim) gerçekleştiği yerler olan düğümlerdir. İkincisi ise farklı ağların kesiştiği, akışların yönlendirildiği devasa iletişim ve ulaşım kavşakları olan merkezlerdir. Akışlar uzamı mekânsız değildir; elektronik bir ağa dayanır ama bu ağ belirli yerleri birbirine bağlar. Bazı yerler değişimcidir, iletişim merkezleridir ve ağın genelindeki koordinasyonu sağlayan stratejik düğüm noktalarıdır. Diğer yerler ise ağın düğümleridir; buralarda işlevler yerel olarak gerçekleşir ama küresel ağa bağlıdırlar. Her düğümün önemi ağ içindeki işlevi tarafından belirlenir. Ağın işlevine katkı sağlamayan bir yer, fiziksel olarak var olsa bile toplumsal olarak yok hükmündedir (Castells, 1996/2008a: 413-414). Bu hiyerarşi, küresel şehirler ile ağın dışına itilmiş bölgeler Castells'in tabiriyle dördüncü dünya arasındaki uçurumu

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

açıklamaktadır. Tarde açısından bu, icat merkezleri ile taklit çepçepçerleri arasındaki ayrım olarak ifade edilebilir. Merkezler, yeniliklerin ve emirlerin yayıldığı radyant (ışın saçan) noktalarlardır.

Akışlar uzamının, üçüncü katmanı yönetici elitlerin mekânsal organizasyonudur. Genellikle gözden kaçırılan ancak Castells'in ısrarla vurguladığı en sosyolojik katmanın bu olduğu ifade edilebilir. Ağlar teknolojik olsa da onları yönetenler insandır. Küresel sermayeyi ve enformasyonu yöneten bu teknokratik ve finansal elitler, kendi aralarında kültürel ve mekânsal bir bütünlük kurmak zorundadır. Castells'e göre halklar yerler uzamına (kendi mahallelerine/kültürlerine) hapsolmuşken, elitler akışlar uzamında yaşarlar. Onların mekânı, birbirine benzeyen havaalanı VIP salonları, uluslararası oteller ve korunaklı sitelerdir. Akışlar uzamının teknolojik mantığı ne kadar soyut ve evrensel, bu mantığı kontrol eden elitlerin kültürü ve yaşam tarzı da o kadar standartlaşmış ve yerel olandan kopuktur. Elitler kozmopolittir, halklar ise yereldir. Elitler akışlar uzamını işgal ederken, halklar yerler uzamında yaşar (Castells, 1996/2008a: 415). Bu bağlamda elitleri, küresel kabile olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu elitler, küresel ağlarda birbirine bağlıdır ancak fiziksel olarak dünyadan yalıtılmış, korunaklı ve ayrıcalıklı mekânlarda yaşarlar. Onların mekânsal birliği, kültürel birliğiyle pekiştirilir: Benzer oteller, benzer ofisler, benzer dil (küresel İngilizce) ve benzer davranış kodları. Bu, akışlar uzamının sosyolojik çimentosudur (Castells, 1996/2008a: 416). Bu üçüncü katman, Tarde'in kamu kavramının elitist bir yorumudur. Bu elitler, fiziksel olarak ayrı ülkelerde olsalar da, zihinsel olarak aynı gazeteyi okuyan, aynı dilde konuşan ve birbirini taklit eden homojen bir gruptur. Onlar, ağ toplumunun yüksek rahipleridir ve ağın kodlarını (programlama gücünü) ellerinde tutarlar.

Son olarak, Castells ağ toplumunun sadece mekânı değil, zaman algısını da dönüştürdüğünü savunur. Endüstri toplumu saat zamanına, tarım toplumu ise biyolojik zamana bağlıydı. Ağ toplumu ise zamansız zamanı yaratmaktadır. Castells'in zamansız zaman dediği şey, enformasyon teknolojisi paradigmasının baskın olduğu bir sosyal yapıda oluşan zaman biçimi olarak ifade edilebilir. Bu zaman, olayların sıralanışını bozarak onları eşzamanlı hale getirir ya da rastgele bir sıraya sokar. Sermaye piyasalarında zamanın saniyelerle ölçülmesi, savaşların akıllı bombalarla anlık hale gelmesi, biyolojik zamanın genetik mühendislikle manipüle edilmesi ve bütün bunlar, zamanın doğrusal akışının sistemik olarak bozulmasıdır (Castells, 1996/2008a: 433). Tarde açısından bakıldığında bu, hafıza ve beklentinin iç içe geçmesi şeklinde değerlendirilebilir. Ağ toplumunda geçmiş, gelecek ve şimdinin içinde sürekli olarak yeniden üretilir. Zamanın bu şekilde sıkışması, anlık bulaşma olgusunu, yani Tarde'in taklit yasalarının hızını ışık hızına eşitler.

4. Arkeolojik Sentez: Castells'in Teorisinde Tarde'ci İzler

Manuel Castells, enformasyon çağının kültürel yapısını tanımlarken, sıkça yanlış anlaşılan gerçek sanallık (real virtuality) kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram, sanal gerçeklik demek değildir. Tam tersine; Castells'in vurguladığı üzere, sembolik ifadelerin ekranlar ve dijital ağlar aracılığıyla maddileşerek sanal olanın (sembollerin, metinlerin, görüntülerin), bizim tek gerçeklik deneyimimiz haline gelmesidir. Artık medya ve gerçeklik diye iki ayrı dünya yoktur; varoluşun kendisi medyatikleşmiştir. Bu durum, Gabriel Tarde'in sosyolojisindeki sohbet kavramının küresel ve teknolojik bir boyuta sıçramasıdır. Tarde'a göre toplum, konuşan bir varlıktır. Sosyal bağ, insanlar arasındaki sonsuz ve kesintisiz diyalogdur. İnternet, bu diyalogun yazıya dökülmüş, arşivlenmiş ve hızlandırılmış halidir.

Castells'e göre ağ toplumu, insanlık tarihindeki tüm iletişim biçimlerini (yazı, ses, görüntü) tek bir hiper metin içinde eritmiştir. Bu, gerçekliğin kodlanmasıdır. Yeni iletişim sistemini karakterize eden şey, onun tüm kültürel ifadeleri kapsama ve entegre etme kapasitesidir. Bu sistemin dışında kalan hiçbir kültürel ifade yaşayamaz. Çünkü insan zihninin sembolik işlemleri (sanat, bilim, siyaset), artık bu elektronik entegrasyonun içinde gerçekleşmek zorundadır. Gerçeklik, sanal imgeler ortamında tamamen

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

yakalanmış, tamamen sarmalanmıştır. Artık semboller metafor değildir; semboller, deneyimin kendisidir (Castells, 1997/2008b: 374). Burada Castells'in Tarde'yi bir zeminde olduğu söylenebilir. Nitekim toplum iletişim ise ve iletişim artık dijital ağlarda gerçekleşiyorsa; o halde ağda olmayan, toplumda yoktur savına ulaşılabilir.

Gabriel Tarde, çağdaşlarının kurumlarla uğraşırken gözden kaçırdığı en temel olguya, sohbet dikkat çeker. Ona göre sohbet, toplumsal takliden kılcal damarıdır. Fikirler kitaplarla değil, o kitaplar üzerine yapılan dedikodularla yayılır. Sohbet, her zaman ve her yerde var olan ancak tarihçilerin asla kaydetmediği o gürültülü ve akışkan nehirdir. Sohbet, bireysel zihinlerin birbirine sürtünmesidir. Bu sürtünme sayesinde inançlar yontulur, arzular bilenir ve keskinleşir. Gazete, sohbet için sadece bir yakıttır. Asıl toplumsal olay, gazetenin okunması değil, okunduktan sonra insanlar arasında başlayan o harareti tartışmadır. Kanaat, matbaadan değil sohbetten doğar (Tarde, 1890/1903: 88-89).

Castells ve Tarde'nin bu perspektifleri birleştirildiğinde, günümüz sosyal medyasının Tarde'nin sohbet kavramının, Castells'in ise gerçek sanallık kavramının altyapısı üzerinde endüstriyelleşmesi olduğu ifade edilebilir. Tarde'nin döneminde sohbet uçup giderken; Castells'in çağında ise her sohbet kayıt altına alınarak, veriye dönüştürülür. Söz uçmaz ve koda dönüştürülür. Yukarıda da aktarıldığı gibi Tarde için gazete, sohbetin yakıtıken; bugün Castells'in multimedya hiper metinleri dijital sohbetin yakıtıdır. İnsanlar bugün bir sosyal medya paylaşımı yaparak yani taklit ederek aslında Tarde'yi bir sohbet başlatmış olurlar. Ayrıca Castells'in gerçekliğin sanal ortamda yakalandığına dair tezinden hareketle, bir olay (örneğin bir skandal) ancak sosyal medyadaki sohbet hacmi kadar gerçektir çıkarımında bulunulabilir.

İnternet, sadece bir iletişim aracı değildir; o, toplumsal örgütlenmenin maddi altyapısıdır. İnsanlar internette sörf yapmazlar, internette yaşarlar. Tıpkı sanayi işçisinin fabrikada yaşaması gibi ağ toplumu bireyi de bu dijital iletişim ağının içinde sürekli bir sembolik alışveriş (sohbet) halinde var olur (Castells, 2001/2021: 119).

Bilindiği üzere siyaset felsefesi yüzyıllardır iktidarı egemenlik ve devlet tekeli üzerinden okumuştur. Ancak Manuel Castells ve Gabriel Tarde, iktidarın bu dikey ve monolitik tanımını reddederler. Onlara göre iktidar, fiziksel bir zorlama değil ilişkisel bir kapasitedir. Ağ toplumunda bir aktörün gücü, sahip olduğu asker sayısı değil farklı ağları birbirine bağlayabilme ve kültürel kodları yeniden yazabilme yeteneğiyle ölçülmektedir. Castells'e göre ağlar uzmanlaşmıştır (finans ağı, medya ağı, siyaset ağı, teknoloji ağı). Ancak toplumun yönetilebilmesi için bu ayrıklı ağların birbiriyle konuşması gerekir. İşte iktidar, tam olarak bu ara yüzde duranların elindedir. Medya imparatorları, teknoloji devleri veya lobiciler; parayı siyasete, siyaseti medyaya tahvil eden makas değiştirenlerdir. Ağ toplumunda iktidarın en kritik biçimi, ağ kurma iktidarındır. Bu farklı ağları birbirine bağlayarak ve onların işbirliğini sağlayarak stratejik bir üstünlük elde etme kapasitesi olarak ifade edilebilir. Castells, bunları anahtarlayıcılar (switchers) olarak tanımlamaktadır. Örneğin Rupert Murdoch gibi medya patronları, medya ağlarını ve siyasi ağları birbirine bağlayan anahtarlayıcılarıdır. Bu aktörler, ağların tek sahibi değildirler ama ağların kapı bekçileridirler. Akışlar, onların açtığı kanallardan geçmek zorundadır (Castells, 2009/2016: 45-46). Castells ayrıca bu gücün sadece bağlantı kurmakla sınırlı olmadığını aynı zamanda ağın amaçlarını belirlemek olduğunu da savunur.

Ağları programlayanlar (programmers), ağın kurucu hedeflerini belirlerler. Bir kez programlandıktan sonra ağ, bu hedefleri verimli bir şekilde uygulamak için kendi kendine (otomatik olarak) çalışır. İktidar, ağ akışa geçmeden önce o akışın kültürel kodunu yazabilme yeteneğidir (Castells, 2009/2016: 419).

Castells'in anahtarlayıcı dediği figür, Tarde'nin sosyolojisinde prestij sahibi model kavramıyla benzerlik göstermektedir. Tarde'a göre taklit, rastgele yayılmaz; her zaman yukarıdan aşağıya akar.

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

Ancak buradaki yukarı, siyasi bir rütbe değil bir cazibe merkezi olma halidir. Toplum, yeniliklerin pompalandığı bir su kulesine ihtiyaç duyar. Dolayısıyla Tarde'a göre toplumsal hiyerarşi esasen bir taklit hiyerarşisi olarak değerlendirilebilir.

Her türlü toplumsal itaat, özünde bir taklit etme arzusudur. Aşağıdakiler yukarıdakileri taklit eder. Köylü soyluyu, taşra başkenti taklit eder. Ancak bu yukarıdaki konum, kaba kuvvetle değil prestij ile elde edilir. Prestij, bir bireyin veya sınıfın, diğerlerine kendi inanç ve arzularını telkin etme gücüdür. Toplum, fikirlerin basamak basamak aşağı indiği bir şelaledir. İktidar sahibi olmak, bu şelalenin kaynağında, o sosyal su kulesinin tepesinde durmaktır (Tarde, 1898/2019: 93).

Tarde, bu liderlerin (anahtarlayıcıların) toplum için kaçınılmaz birer manyetik odak olduğunu da ifade eder.

Bir toplumun ilerlemesi için, icatların doğduğu ve yayıldığı yüksek zirvelere ihtiyacı vardır. Eğer bu zirveleri (seçkinleri) yok ederseniz, taklit akışı durur ve toplum kurur. İnsanlar eşit olmak istemezler; insanlar, hayran olacakları ve taklit edecekleri bir modele sahip olmak isterler (Tarde, 1898/2019: 67).

Bu iki perspektif sentezlendiğinde, günümüz dijital politikasının röntgenini çekmiş oluruz. Bugünün kanaat önderleri, Tarde'in sosyal su kuleleri olarak ifade edilebilir. Milyonlarca insan onların yaşam tarzını, yatırım tavsiyelerini veya siyasi görüşlerini taklit etmektedir. Castells'in dediği gibi bu figürler sosyal medya ağı ile finans ağını birbirine bağlayan anahtarlayıcılardır. Tarde'in prestij kavramı ise dijital ağlarda görünürlük ve etkileşim puanı olarak kodlanmıştır. Algoritma, prestiji yüksek olanı alır ve keşfet sayfasına düşürerek taklidin aşağıya (sıradan kullanıcılara) akmasını sağlamaktadır. İktidar artık emir vermek değil, gündem belirlemektir. Bir hashtag başlatmak (programlamak) ve onu anahtarlayıcılar (prestijli hesaplar) aracılığıyla yaymak, modern mikro-politikanın özü olarak okunabilir. Bu bağlamda Castells'in ağ kurma iktidarının Tarde'in prestij kavramının teknolojik bir arayüzle donatılmış hali olduğu ifade edilebilir. Her ikisi de iktidarın merkezsizleştiğini vurgulasa da, ağın içinde daha eşit olanların (anahtarlayıcıların/modellerin) varlığını kabul etmektedir.

İnternetin ilk yıllarında hâkim olan teknolojik ütopyacılık, ağın insanlığı küresel bir köyde birleştireceğini varsayıyordu. Ancak Manuel Castells'in, bu iyimserliği erken dönemde reddettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Castells'e göre ağ mantığı, sadece kapsayıcı değil, aynı zamanda acımasızca dışlayıcıdır. Ağ, kendi kodlarına uymayanı sistem dışına itmektedir. Bu durum, Gabriel Tarde'in karşıtlık yasasının en yıkıcı biçiminin, yani diyalogsuz çatışmanın dijitalleşmesi olarak yorumlanabilir. Castells, yeni toplumsal morfolojiyi analiz ettiği çalışmalarında küreselleşmenin yarattığı güvensizlik ortamında insanların nasıl kültürel siperlere çekildiğini ele almaktadır. Castells'e göre insanlar, küresel akışların içinde kaybolmamak için etrafına duvarlar ördükleri direniş kimlikleri (resistance identities) inşa ederler.

Ağ toplumu geliştikçe, bireyler ve gruplar kendi özgül kimliklerine daha sıkı sarılırlar. Bu kimlik inşası, küresel akışların ve radikal bireyselleşmenin yarattığı belirsizliğe karşı bir savunma mekanizmasıdır. İnsanlar, küresel ağın homojenleştirici mantığına karşı, biz ve onlar ayrımına dayalı direniş komünleri kurarlar. Bu komünler dışarıya kapalı, içeride ise yoğun bir dayanışma (veya baskı) üreten kültürel sığınaklardır. Ağ dünyayı bağlarken, kimlik dünyayı böler (Castells, 1997/2008b: 9-11)

Castells'in bu komünleri, bugünün sosyal medya grupları ve forumları olarak nitelendirilebilir. Bu dijital kabilelerin dışı kapalı ve diyalogu reddeden yapısı, çatışmanın doğasına dair önemli bir teorik ayrımı gündeme getirmektedir. Zira Gabriel Tarde, sosyal çatışmaları Hegelci bir tez-antitez-sentez ilerlemesi olarak görmez. Tarde'a göre çatışma (karşıtlık), çoğu zaman yıkıcı bir girişim sürecidir. İki zıt inanç

dalgası karşılaştığında; eğer biri diğerini ikna edemiyorsa (taklit yoksa), ortaya çıkan şey sessizlik veya savaştır.

Bir toplumda karşıtlık, her şeyden önce bireyin zihnindeki bir mantıksal düellodur. Bir evet ile bir hayır, bir olumlama ile bir yadsıma karşılaştığında zihin huzursuz olur ve bir denge arar. Ancak bu düello bireyin zihninden çıkıp topluma yayıldığında, gruplar arası bir savaşa dönüşür. İki zıt inanç grubu karşılaştığında, birbirlerini ikna edemezlerse, birbirlerini yok sayarak veya yok ederek bu gerilimi çözmeye çalışırlar. Bu bir sentez değil, bir sönümlemedir (Tarde, 1898/2019: 99-101).

Tarde'in burada bahsettiği mantıksal düello, sosyal medyada her gün yaşanan linç kültürü olarak ifade edilebilir. Taraflar sentez aramaz; taraflar, karşıt fikri susturarak kendi yankı odalarındaki huzuru korumaya çalışırlar.

Castells'in direniş kimliği ile Tarde'in mantıksal düellosu sentezlendiğinde algoritmik kabilecilik kavramına ulaşılabilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Tarde zıt fikirlerin zihni rahatsız ettiğini belirtmiştir. Sosyal medya algoritmaları, bu rahatsızlığı çözmek için tasarlanmıştır. Çünkü algoritma, kullanıcıya büyük oranda seveceği veya onaylayacağı içerikleri göstererek, Tarde'ci anlamda karşıtlık riskini minimize etme eğilimindedir. Castells'in bahsettiği direniş komünleri, algoritmalar sayesinde dış dünyadan tamamen izole edilir. Bir komün üyesi, karşıt görüşü sadece bir karikatür veya nefret objesi olarak görür. Bu, Tarde'in senteze varmayan, sadece kutuplaşmayı derinleştiren kısır karşıtlık tanımının dijital tezahürü şeklinde yorumlanabilir. Yani ağ teknolojisinin, teknik olarak bağlantı sağlasa da, sosyolojik olarak Tarde'in ayrışma yasasına hizmet ettiği söylenebilir. Yankı odaları, küresel bir köyde değil birbirine düşman dijital kabileler federasyonunda yaşadığımızın sosyolojik yansımasıdır.

Gabriel Tarde'in ekonomi politığe en büyük itirazı, değer maddi (altın, emek, toprak) temelli olduğu fikridir. Tarde, değer tamamen psikolojik olduğunu ve bir gün paranın maddeden tamamen kopacağını öngörmüştür. Manuel Castells'in analiz ettiği 21. yüzyılın küresel finansal otomati, Tarde'in bu öngörüsünün somutlaşmış halidir. Zira, günümüzdeki kripto paralar, hiçbir devlete veya maddi varlığa dayanmayan sadece ağ üzerindeki konsensüs ile var olan saf Tarde'ci varlıklardır. Castells, küresel finans piyasalarını, insan iradesinden bağımsız hareket eden, kendi kendini besleyen bir otomata benzetmektedir. Bu piyasa, reel ekonominin kurallarına göre değil enformasyon akışının ve spekülasyonun hızına göre işler. Para, üretimden kopmuş ve saf bir elektronik sinyale dönüşmüştür.

Küresel finansal piyasalar, tek bir birim olarak gerçek zamanlı işleyen bir sistemdir. Ancak bu sistemin kalbinde yatan otomatin mantığı, klasik piyasa mantığı değildir. Bu, kaotik karmaşıklığın mantığıdır. Bu sistemde sermayenin hareketi, ekonomik temellerden çok piyasa psikolojisine ve enformasyon türbülanslarına bağlıdır. Otomat, bir kez kurulduktan sonra onu yaratanların niyetlerinden bağımsız olarak kendi algoritmik kurallarına göre ulusların kaderini belirler (Castells, 1997/2008b: 474).

Castells ayrıca, bu piyasanın bir kumarhane olmaktan öte, toplumsal servetin yeniden dağıtıldığı acımasız bir mekanizma olduğunu savunmaktadır.

Bu, küresel bir kumarhanedir; ancak rulet masasındaki fişler, insanların emeklilik fonları, ulusların para birimleri ve şirketlerin geleceğidir. Oyuncular bilgisayarlardır, ancak kaybedenler gerçek insanlardır (Castells, 1997/2008b: 475).

Tarde (1902/2023), klasik iktisatçıların kullanım değeri saplantısını eleştirerek; bir nesnenin değerinin, onun faydasından değil ona yönelen arzusun nadirliğinden ve şiddetinden geldiğini belirtmektedir. Bitcoin'in klasik anlamda içsel bir kullanım değeri olmamasına rağmen büyük ölçüde

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

kolektif bir inanç mutabakatıyla binlerce dolar etmesi, Tarde için şaşırtıcı değildir. Çünkü Tarde'a göre zenginlik, nesneye sahip olmak değil o nesne aracılığıyla insanlar üzerinde etki gücüne sahip olmaktır.

Zengin olmak, şeylere sahip olmak demek değildir. Zengin olmak, başkalarının arzularına hükmedebilmek demektir. Para, aslında dondurulmuş bir arzudur, potansiyel bir eylem gücüdür. Değer, bir töz (madde) değil, bir ilişkidir; kişiler arası bir yargı mutabakatıdır. Eğer toplumdaki herkes, bir deniz kabuğunun değerli olduğuna dair bir inanç antlaşması yaparsa, o kabuk altından daha değerli olur (Tarde, 1902/2023: 73-75).

Tarde, kredinin (inancın) paradan önce geldiğini belirterek kripto piyasaların mantığını (fiyat paraya karşı güven) şöyle temellendirir:

Kredi, paranın türevi değildir; aksine para, kredinin (inancın) maddileşmiş ve dolaşıma girmiş halidir. Başlangıçta inanç vardı. Ekonomik hayatın kökeni takas değil güvene dayalı hediyedir. İnsanlık ilerledikçe, para maddeden arınacak ve tekrar safişaret haline, yani kökeni olan inanca geri dönecektir. (Tarde, 1902/2023: 32).

Castells'in otomati ve Tarde'in inanç ekonomisi sentezlendiğinde, kripto piyasaların işleyiş mekanizması şöyle ifade edilebilir. Tarde'in taklit yasası, kripto piyasalarında fırsatı kaçırma korkusu olarak değerlendirilebilir. Fiyatın yükseldiğini gören kitleler (uyurgezerler), rasyonel bir analizle değil, sadece başkaları kazanıyor diye (taklit) piyasaya girer. Castells'in ağ etkisi, bu taklidin hızını artırır ve fiyatı parabolik olarak yükseltir. Tarde, inancın zıddının şüphe olduğunu dile getirmiştir. Piyasaya yayılan negatif bir haber Castells'in enformasyon türbülansı dediği şeyi inşa etmektedir. Bu türbülans, Tarde'ci inanç kaybına yol açar ve değer saniyeler içinde buharlaşır. Örneğin Bitcoin, Tarde'in icat tanımına mükemmel uymaktadır. Eski fikirlerin, yeni bir kombinasyonudur. Bu icat, merkezi otoriteyi devreden çıkararak, Tarde'in hayal ettiği merkezlessiz, monadlar arası güven ağını kurmuştur. Neticede kripto piyasalar, Castells'in teknolojik altyapısı üzerinde koşan, ancak yakıtı tamamen Tarde'ci arzu ve inanç olan bir makine olarak değerlendirilebilir. Bu piyasada gerçek değer yoktur; sadece algılanan ve uzlaşılan değer vardır.

5. Sonuç

Manuel Castells'in ağ toplum teorisi ile Gabriel Tarde'in mikro-sosyolojisi arasında kurulmaya çalışılan bu bağ, sosyoloji tarihinde nadir görülen bir geri dönüşün ifşası olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyılda Emile Durkheim ve Gabriel Tarde arasında yaşanan büyük tartışmayı, o dönem için Durkheim kazanmıştır. Çünkü 20. yüzyılın endüstriyel paradigması (Fordist fabrikalar, ulus-devletler, kitle partileri), toplumu katı, hiyerarşik ve nesnel bir yapı olarak görmeyi gerektiriyordu. Tarde'in her şeyin akış, inanç ve arzu olduğu tezi o dönemin mekanik dünyasında şiirsel bir fantezi olarak görülüp rafa kaldırılmıştır. Ancak bu çalışma boyunca detaylandırılmaya çalışıldığı üzere, 21. yüzyılın enformasyonizm paradigması, maddi dünyayı eritmiş, katı olanı buharlaştırmış ve Tarde'in öngördüğü akışkan evreni teknolojik bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Castells'in fiber optik kablolar ve sunucular üzerinden çizdiği harita, aslında Tarde'in zihinler ve monadlar üzerinden çizdiği metafizik haritanın maddi izdüşümüdür.

Bu çalışmanın değerlendirmeleri ışığında sosyolojik, metodolojik ve politik olarak bazı çıkarımlara varılabilir. Castells'in akışlar uzamı kavramı, klasik sosyolojinin öncülü olan ve Durkheim'in toplum bir şeydir anlayışına dayanan katı mekanik çerçeveyi ontolojik düzeyde ciddi bir esnemeye ve dönüşüme zorlamaktadır. Sosyoloji artık devletler veya sınıflar gibi molar (bütüncül/blok) yapılarla açıklanamaz. Castells'in gösterdiği gibi küresel ekonomi ve kültür, moleküler (parçalı/ağsal) bağlantılarla işlemektedir. Nitekim Tarde'in büyük, küçüğün birikimidir ilkesinin, günümüz ağ mantığı içerisinde ontolojik bir geçerlilik kazandığı görülmektedir. Makro yapılar (kurumlar), mikro

Ağ Toplumunun Arkeolojisi: Manuel Castells'in Teorisinde Gabriel Tarde'in Mikro-Sosyolojik İzleri

etkileşimlerin (ağ protokollerinin) geçici olarak istikrar kazanmış halidir. Varlık yerini oluşa ve akışa bırakmıştır. Bir ağın (veya toplumun) varlığı, içinden geçen enformasyon akışı durduğu anda sona ermektedir. Toplum, duran bir yapı değil akan bir nehirdir. Bu nedenle Castells'in sosyolojisinin, Tarde'ci bir ilişkisel ontoloji üzerine kurulu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tarde'nin yaşadığı dönemdeki en büyük trajedisi, teorize ettiği inanç ve arzu akışlarını ölçebilecek bir araca sahip olmaması olarak görülebilir. Bugün Castells'in analiz ettiği dijital ekosistem, tam olarak bu ölçüm cihazıdır. Sosyal medya platformları, arama motorları ve blokzincir teknolojileri; kanaat, güven, ilgi ve prestij gibi subjektif nitelikleri, ölçülebilir niceliklere (beğeni, tıklama, coin değeri, trend topic) dönüştürmüştür. Bruno Latour'un da işaret ettiği gibi bugün big data analitiği Durkheimci ortalama insan istatistiğini değil, Tarde'ci bireysel izlerin takibini esas almaktadır. Ancak Latour'un aktör-ağ teorisinin de belirttiği üzere, bu durum Tarde'nin tek taraflı bir zaferi değildir. Aksine, bireysel arzuların ancak algoritmalar ve dijital platformlar gibi insan-dışı aktörlerin varlığıyla küresel bir gerçekliğe dönüşebildiğinin göstergesidir (Latour, 2010: 151-152). Algoritmalar, kitleyi değil tek tek her monadın arzu eğrilerini takip etmektedir. Dolayısıyla ağ toplumu, metodolojik olarak Tarde'nin hayal ettiği sayısallaştırılmış psikoloji laboratuvarı olarak ifade edilebilir.

Bu kavramsal analizin belki de en sarsıcı kuramsal çıkarımının, iktidarın doğasındaki dönüşüm olduğu söylenebilir. Castells'in anahtarlayıcılar ve programcılar olarak tanımladığı yeni elitler, klasik egemenlik anlayışını derinden sarsmıştır. Ağ toplumunda iktidar, klasik Weberci anlamda salt fiziksel bir zor kullanma tekelinden ibaret olmaktan çıkmış; bununla birlikte psikolojik bir bulaştırma ve programlama kapasitesine de evrilmiştir. Elbette bu çalışmanın salt kuramsal doğası gereği belirtilmelidir ki; bu kavramsal çıkarım, ulus devletlerin fiziksel zor kullanma aygıtlarının tamamen ortadan kalktığı yönünde mutlak bir iddia taşımamaktadır. Aksine, iktidarın ağ toplumundaki asıl hegemonyasının ve sürdürülebilirliğinin kaba kuvvetten ziyade, giderek artan bir oranda Tarde'ci telkin ve rıza üretimi mekanizmalarına bağlı hale geldiğini vurgulamaktadır. Tarde'nin prestij ve telkin kavramları, bugün algoritmik yönetim kılıfında karşımıza çıkmaktadır. Seçimler artık salt fiziksel sandıklarda değil, yankı odalarında ve viral kampanyalarda kazanılmakta veya kaybedilmektedir. Ağ toplumunun, rasyonel tartışma zeminini ciddi ölçüde aşındırdığı ve merkeze Tarde'ci duygulanım zeminini getirdiği ifade edilebilir. Zira siyaset, korkuların ve arzuların yönetildiği bir nöro-politik sahnedir. Kripto piyasalarından siyasi kutuplaşmaya kadar her alan rasyonel aktörün değil, uyurgezer taklitçinin davranış kalıplarıyla şekillenmektedir.

Burada ortaya konulmak istenen teorik sentez, Manuel Castells'in enformasyon çağı anlatısının, Gabriel Tarde'nin mikroskobik analizleriyle bütünleştiğinde, çağdaş toplumsal kuram için epistemolojik bir zorunluluk haline geldiğini göstermektedir. Castells'in ağ toplumu kavramsallaştırması, salt bir teknolojik determinizm veya iktisadi bir dönüşüm analizi olarak okunmamalıdır. Bu teori, özünde Tarde'nin 19. yüzyılda formüle ettiği ilişkisel ontolojinin güncel tekno-sosyal bağlamda yeniden üretilmesi ve tarihsel olarak aktüelleşmesidir.

Durkheimci paradigmanın kendine özgü toplum ve katı kurumsal yapılar üzerine kurulu ortodoksisi, enformasyonel gelişme tarzının yarattığı akışkan modernite karşısında açıklayıcı gücünü yitirmiştir (Deleuze, 1968/2017: 461). Bu bağlamda çalışma ağ toplumu paradigmasının, sosyolojiyi yapıların incelenmesinden süreçlerin ve akışların incelenmesine doğru radikal bir eksen kaymasına zorladığını iddia etmektedir.

Sonuç olarak Manuel Castells, küresel ağların morfolojik ve altyapısal haritasını çıkarırken; Gabriel Tarde, bu ağların içinde dolaşan ve sistemi dinamize eden inanç, arzu ve taklit akışlarının mikro-dinamik yasalarını sağlamıştır. Castells dijital bedeni tanımlamış, Tarde bu bedenin duygulanımsal ruhunu analiz etmiştir. Dolayısıyla 21. yüzyıl sosyolojisinin önündeki yeni ufuk, Durkheim'in sosyal

statikinden uzaklaşarak, Castells ve Tarde'in işaret ettiği tekno-sosyal akışkanlığın bilimine yönelmektir.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that she has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Balcı, M. E. (2014). Tarde'ı neden tardettik? Türk sosyolojisine dair soy-kütüksel bir deneme. *Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, 293-325. <https://doi.org/10.16917/sd.58228>
- Bayındır, O. (2022). Gustave Le Bon ve Kitleler Psikolojisi. *Medya ve Kültür*. 2(1), 114-118.
- Castells, M. (2008a). *Ağ toplumunun yükselişi enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür 1. Cilt*. (E. Kılıç (Çev.); 2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1996)
- Castells, M. (2008b). *Kimliğin gücü enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür 2. Cilt*. (E. Kılıç (Çev.); 2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1997)
- Castells, M. (2013). *İsyen ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler* (E. Kılıç (Çev.); 1. Baskı). Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 2012).
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. (E. Kılıç (Çev.); 1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2009)
- Castells, M. (2021). *İnternet galaksisi*. (T. A. Hasdemir (Çev.); 1. Baskı). Phoenix Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2001)
- Deleuze, G. (2017). *Fark ve tekrar*. (B. Yalım ve E. Koyuncu (Çev.); 1. Baskı). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 1968)
- Durkheim, E. (2012). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (C. B. Akal (Çev.); 1. Baskı). Dost Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1895)
- Latour, B. (2010). Tarde's idea of quantification. M. Candea (Ed.), *The social after Gabriel Tarde: debates and assessments* (1. Baskı, pp 145-162). içinde Routledge.
- Leibniz, G. W. (2011). *Monadoloji metafizik üzerine konuşma*. (A. Altınörs (Çev.); 1. Baskı). Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1846)
- Tarde, G. (1903) *Laws of Imitation*. (E. C. Parsons (Çev.); 1. Edition). Henry Holt and Company. (Orijinal eserin basım tarihi 1890)
- Tarde, G. (2004). *Monadoloji ve sosyoloji*. (Ö. Doğan (Çev.); 1. Baskı). Öteki Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1893)
- Tarde, G. (2011). *Geleceğin tarihinden alıntılar*. (B. Özcan (Çev.); 1. Baskı). Say Yayın Grubu. (Orijinal eserin basım tarihi 1898)
- Tarde, G. (2018). *Yeraltı insanı*. (U. Ö. Hoşafçı (Çev.); 1. Baskı). Altıkırkbeş Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1896)
- Tarde, G. (2019). *Toplumsal yasalar*. (E. Sünter (Çev.); 1. Baskı). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 1898)
- Tarde, G. (2023). *Ekonomik psikoloji*. (Ö. Doğan (Çev.); 1. Baskı). Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1902)